

ЩРИХИ КЪМ ИСТОРИЧЕСКИЯ ПОРТРЕТ НА СВ. РОМИЛ ВИДИНСКИ

Пламен ПАВЛОВ (Велико Търново)

Личността и делата на св. Ромил Видински (роден около 1310/1315 — починал вероятно към 1385 г.) отдавна са обект на внимание от страна на учени от различни страни и поколения. Това най-вече се отнася за неговото житие и в по-малка степен за личността му¹. Трябва да се признае, че ролята на този бележит български исихаст и духовен учител остава недостатъчно оценена, особено в сравнение с онази на св. св. Теодосий Търновски, патриарх Евтимий, митрополит Киприан, митрополит

¹ Сырку, П. Монаха Григория Житие преподобнаго Ромила. Санкт Петербург, 1900; Сырку, П. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в., т. I, 29–33; Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина, II. С., 1944, 229–238; Dujčev, Iv. Un fragment grec de la Vie de St. Romyle; Idem. Un manuscrit grec de la Vie de St. Romyle. — Dujčev, I. Medioevo bizantino slavo, II. Roma, 1968, 225–229, 231–236; Halkin, P. Un ermite des Balcanes au 14-e s. — Byzantion, 31, 1961, 111–147; Devos, P. La version slave de la Vie de St. Romylos. — Byzantion, 31, 1961, 149–187; Павловић, Л. Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа). Смедерево, 1965, 195–196; Колев, Й. Бележки върху житието и дейността на Ромил Видински. — Студентски проучвания, т. 3, С., 1975, 156–172; Динев, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1978, 383–388; Gregory of Constantinople. The Life of St. Romylos (ed. M. Bartusis. K. ben Nasser, A. Laiou). — Byzantine Studies / Etudes byzantines, 9:1 (1982), 24–47; Стара българска литература, т. 4. Житиенписни творби (съст. Кл. Иванова). С., 1986, 468–491; Гонис, Д. Св. Ромил от Житието на Ромил Бдински и монах Роман от Житието на Теодосий Търновски. — Втори международен конгрес по българистика, т. 11. С., 1987, 105–122; Ivanova, K., P. Matejic. An unknown Work of St. Romil of Vidin. — Palaeobulgarica, 1993, nr. 4, 3–15; Иванова, Кл., Пр. Матейч. Неизвестно произведение на св. Ромил. — Вселена, кн. 1, 1993, 87–102; Старобългарска литература. Енциклопедичен речник (Второ допълнено изд. под ред. на Д. Петканова). Велико Търново, 2003, с. 435 (Кл. Иванова); Божилов, Ив. Седем етюда по средновековна история. С., 1995, 348–350;

Григорий Цамблак, Никодим Тисмански, и др.² Няма спор, че посочените събратя на св. Ромил са много по-известни, като имат забележително влияние в духовния и културния живот на православния свят. Без да изпадаме в самоцелни съпоставки и сравнение, трябва да подчертаем, че ролята на св. Ромил обаче не бива да се разглежда на локално равнище. Изявеният български монах е личност, оценявана високо от своите съвременници. Св. Ромил е имал много последователи, ползвал се е с уважението на владетели и църковни архиереи, а и паметта за него и учениците му е достатъчно силна.

Колкото и емоционално да звучи подобна оценка, св. Ромил Видински е може би най-обаятелният представител на българското монашество през XIV в.³ С приемането на монашеството той получава името „Роман“, а с т.нар. велика схима — „Ромил“, с което остава в историята. Поради своята изключителна доброта, хуманизъм и любов към ближния е наричан „Кало-Роман“ / „Добро-Роман“ от своите събратя⁴, Тези качества на характера на Роман / Ромил изпъкват и заради писателския маниер на Григорий Доброписец, чиято творба се отличава съществено от общото звучене на познатите ни автори на агиографски съчинения от онази епоха⁵.

Със своите скиталчества в търсене на учител, а после и на уединение за „умна молитва“, със събирането около него на големи групи от ученици и т.н. животът на св. Ромил Видински напомня онзи на учителя му

Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България (Трето допълнено изд.). С., 2012, 578—580 (Й. Андреев) (по-нататък Кой кой е); История на българската средновековна литература (под ред. на А. Милтенова). С., 2008, с. 501, 667; Иванова, Кл. *Bibliotheca hagiographica Balcanoslavica*. С., 2008, с. 441; Marinov, K. *Między Bułgarią, Bizancjum a Serbią — mnisze peregrynacje św. Teodozjusza Tyrnowskiego i św. Romiła Widyńskiego*. — *Balcanica Posnaniensia*, XV, 2009, 99—111; Николов, М. Исихазмът, св. Григорий Синаит и манастирите в Парория. Бургас, 2013, 92—95; Божилов, Ив. Българското общество през 14-ти в. Структура и просопография. Пловдив, 2014, 151—153, и др.

² Св. съответните статии в: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник, 129—130, 153—155, 247, 507 (Кл. Иванова); Бележити българи, т. III. С., 2012, 136—159 (Пл. Павлов).

³ Николов, М. Исихазмът, с. 92.

⁴ Сырку, П. Житие, 8—9; Gregory of Constantinople. The Life, 33—34.

⁵ Сырку, П. Житие, предисловие, XIV—XVI, XXIII; Старобългарска литература, 125—126 (Кл. Иванова).

св. Григорий Синаит⁶, на неговия събрат св. Теодосий Търновски⁷, на родения в „Търновската страна“ св. патриарх Ефрем Печки⁸, на българина от Прилеп св. Никодим Тисмански⁹, а и на други представители на исихастското направление във византийското, българското и балканското монашество. Както бе показано напоследък, Ромил е бил талантлив проповедник и писател, но за съжаление засега е открито само едно негово поучение. Съхраненият текст най-вероятно е само част от по-голямо произведение¹⁰. Впрочем, показателни са и онези негови думи и части от слова, „вградени“ в житието му от Григорий Доброписец. Да цитираме поне едно изречение: „Само човекът е словесен, създаден по образ и подобие Божие и сам управлява своя живот...“¹¹.

Целта на тази малка студия е скромна — без да разглеждаме в детайли живота и дейността на св. Ромил Видински, ще обърнем внимание на някои недостатъчно оценени моменти от неговата биография. В някои случаи, иска ни се да вярваме, те позволяват да погледнем „между редовете“ на житийния текст, да видим по-ясно ролята му в конкретни ситуации и като влияние на Атон, в „Загора“ (България), Авлонското княжество в днешна Албания и т.нар. Моравска Сърбия.

Произход и социална среда

Данни за произхода на св. Ромил имаме единствено в неговото житие, запазено в гръцки и български вариант. Днес е установено, че първичен е гръцкият текст¹², дело на неговия ученик Григорий Доброписец. Въпреки някои твърдения, най-вече на сръбски автори, житието не е създадено в Сърбия, а на Света гора Атонска — в местността Мелана, която е била позната и с българското си име Черна. Въпросният скит е бил част от

⁶ Помяловский, И. Житие иже во святых отца нашего Григория Синаита. Санкт Петербург, 1894; Сырку, П. Житие Григория Синаита, составлено константинопольским патриархом Каллистом. Санкт Петербург, 1909; Киселков, В. Григорий Синаит (Представител на мистицизма във Византия през XIV век). С., 1929; Николов, М. Исихазмът, 59—84.

⁷ Кенанов, Д. Крилатият въздухоходец Теодосий Търновски. Велико Търново, 2010.

⁸ Павлов, Пл. Българското средновековие: познато и непознато. Велико Търново, 2008, 182—197.

⁹ Даскалова, Б. Св. Никодим Тисмански — религиозен деец, исихаст и книжовник (Автореферат на д-рска дис.). С., 2007; Кой кой е, (Пл. Павлов).

¹⁰ Ivanova, Kl., P. Mateic. An unknown Work, 3—15.

¹¹ Сырку, П. Житие, с. 24; Halkin, P. Un ermite, 127.

¹² Devos, P. La version slave, p. 149 sq.

структурата на прочутата Велика Лавра „Св. Атанасий“¹³. В района на този скит светецът е имал своя „килия“ и група от ученици. Един от тях е авторът на неговото житие Григорий Доброписец¹⁴, който произлиза от византийската столица Константинопол. Българският превод/вариант на житието възниква неизвестно кога след появата на гръцкия. Според Ив. Дуйчев той може да е дело на самия Григорий¹⁵, което не е правдоподобно. По-вероятно е преводачът, който допълва някои места в житието, да е бил негов по-млад събрат.

Според житиеписеца, черпил информация от своя учител и други негови ученици, Ромил е роден във Видин от смесен брак — майка му е била българка, а баща му грък. Светското му име според гръцкия текст е било „Райко“, а според българския превод — „Руско“. Годината на раждането на св. Ромил е неизвестна. Най-често се допуска, че той се е родил нейде около 1325—1330 г.¹⁶ По наша преценка би следвало да е по-възрастен и да е роден не по-късно от 1310—1315 г.

В Житието на св. Ромил българската столица Търново е представена в твърде странна позиция — просто като град, който е център на епархия, и нищо повече! Възможно е да се допусне, че това е опит за принизяване на Търново за сметка на „славнейшия град Видин“ предвид политиката на цар Иван Срацимир след средата на XIV в. Тъй като Григорий Доброписец е константинополски грък, такава позиция на „местен патриотизъм“ не е логична. По-скоро в този детайл може да се търси своеобразен отглас от реалностите още от времето на Ромиловото детство и младост — реалности, които не са претърпели съществени изменения и в края на XIV в. Своеобразен сепаратизъм от страна на видинското болярство към централната власт се наблюдава може би още от 1213 г., когато във Видин

¹³ Божилов, Ив. Българското общество, с. 151.

¹⁴ Старобългарска литература. Енцикл. речник, 125—126 (Кл. Иванова).

¹⁵ Дуйчев, Ив. Избрани произведения, т. I. С., 1999, с. 141 (Първоначална публикация в сб. Моравска школа. Београд, 1972): „Този текст е достигнал до нас в гръцката си редакция и в българския си превод. Съвсем не е лесно да се установи коя редакция е била първоначалната, нито кога е бил направен съответният превод. Най-приемливото решение е да се допусне, че това житие е било съставено едновременно и на български, и на гръцки, което не е било трудно благодарение на обичайното двуезичие при исихастите“. Основателни възражения у Божилов, Ив. Българското общество, 151—152. Срв. Кенанов, Д., Н. Гавазова, Небето на безмълвието. Книгата „Лествица“ от св. Йоан Синайски и нейният старобългарски превод, Велико Търново, 2013, 160—161.

¹⁶ Дуйчев, Ив. Избрани произведения, с. 141; Божилов, Ив. Седем етюда, с. 348.

избухва бунт срещу цар Борил. Градът и неговият регион имат известна самостоятелност, когато там действат силни политически фигури. Такава възможност се допуска за севастократор Петър, а отчасти и за деспот Яков Светослав, поне в началото на политическата му кариера. От 1292 до 1230 г. Видин на практика се откъсва от централната власт в Търново. Това е сторено от „благверния цар Шишман“, според нас близък родственник, може би дори брат (?) на цар Георги I Тертер (1280—1292). Шишман не признава властта на узурпатора Смилец (1292—1298)¹⁷. В съвременни извори се говори за „империята България“ със столица Видин (!) и владетелите с името „Шишмани“¹⁸. Видин „се завръща“ в царството с избора за деспот Михаил III Шишман Асен за владетел в Търново през 1323 г. Дори и тогава градът и подчинената му област е управляван като т.нар. апанаж от „господин Белаур“, а впоследствие от деспот Михаил. Следва новото „откъсване“ от Търново, когато цар Иван Александър (1331—1371) изпраща във Видин своя син Иван Срацимир¹⁹. Тази тенденция продължава и през драматичните десетилетия на османското завоевание, олицетворявана от цар Константин II Асен (1397—1422)²⁰. С други думи, ситуацията в житието на св. Ромил отразява относително „отчуждаване“ между Видин и Търново в продължение на повече от едно столетие.

Обстоятелството, че бащата на св. Ромил е бил грък е отбелязвано от всички автори, но почти без коментар. Изключение прави може би само П. Сирку — спирайки се на един пасаж от житието, той приписва на Ромил гръцко (ромейско) самосъзнание²¹. Напротив, макар че това надали е най-важното в случая, по всичко личи, че той се е чувствал българин, свързан преди всичко с България и българите. Доколкото може да се съди от житието, в социален план Ромил не принадлежи към аристокра-

¹⁷ Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в средновековна България. В. Търново, 2000, 117—118.

¹⁸ *Descriptio Europae orientalis anno MCCCVIII* (ed. O. Gorka). Cracoviae, 1916, 37—38; Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България, т. 2. С., 1978, с. 224.

¹⁹ Срв. напоследък Пантев, А., Ив. Божилов и др. Град Видин. Кратък исторически очерк. С., 2008, 67—98; Кой кой е, 279—282 (Й. Андреев).

²⁰ Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Османските турци и краят на средновековна България (Нова хипотеза за гибелта на Видинското царство). В. Търново, 1991; Същите. Българите и османското завоевание (краят на XIII — средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 114 сл.

²¹ Сырку, П. Житие, предисловие, XXV—XXVI, който тълкува израза „от своего рода“ в смисъл, че става дума за гръцки събрата на св. Ромил (пак там, основен текст, с. 20).

цията, а към „средната класа“ на градското население. Родителите му не са от кръга на „първенците“, но са достатъчно заможни и в състояние да му дадат добро образование. От друга страна, Григорий Доброписец подчертава, че въпреки своето благочестие, „плътските родители“ на Ромил имат план да го оженят, дори и против волята му. Именно тогава бъдещият светец тайно побягва от своето родно място и отива в Търново.

Колкото и да е пестелива информацията в житието, от по-късния живот на Ромил е ясно, че той „разбира“ от риболов (вкл. да плете мрежи), от строителство и други определено „занаятчийски“ дейности. Едва ли става дума само за изпълнение на рутинни задачи, нито за самоинициатива на младия монах. Създава се впечатление, че прочутият „старец“ и „учител“ Григорий Синаит е подходил прагматично, оценявайки не само физическата сила, но и уменията на младия българин. За илюстрация: „...Тогава именно великият отец съграждаше споменатата обител. Може- ще прочее да се види оттогава как изпълнителят на послушанието Роман да преминава и прекарва всички служби: понякога сваляше греди от планината, друг път дървета за някаква нужда на сградата, понякога камъни, друг път вода от течащата наблизо река, а се случваше и да размесва вар с вода...“²². Освен това той помагал в хлебарницата и готварницата (кух- нята). Когато се налагало да лови риба в един замръзнал от големия студ вир, Ромил разчиствал снега с лопата и разбивал леда с чук. Колкото и дребна на пръв поглед да е тази подробност, тя показва, че той е разпо- лагал с инструменти, необходими на един строител. Години по-късно виждаме Ромил да строи „келия“ на Атон — не „проста“ колиба, а отново постройка, изградена по правилата на строителния занаят с помощта на майстори²³.

Да се върнем на обстоятелството, че Ромил е грък по баща. Ако ставаше дума за някой от българските градове по Черноморието, в Тракия или Южна Македония, в такъв смесен брак не би имало нищо необичайно. Когато обаче въпросът е за Видин, който е твърде отдалечен от населените с гърци („ромей“, византийци) райони на Балканите, би трябвало да се потърси логично обяснение. Разбира се, не е невъзможно бащата на Ромил да е принадлежал към ромейска фамилия или малка общност, живееща във Видин от поколения. Далеч по-правдоподобно е обаче той да е попад- нал в този български град като търговец, занаятчия или представител на специализирана професия. Предвид казаното за уменията на самия Ромил, според нас една от възможностите е неговият баща, на практика „натура- лизиран“ в България грък, да е бил строител. Това не изключва той да е

²² Сырку, П. Житие, с. 8, 10; Дуйчев, Ив. Из старата..., 2, 235—236.

²³ Сырку, П. Житие, с. 21.

имал и друга занаятчийска професия независимо или по-скоро едновременно със строителството, да е бил и хлебар, да е имал страноприемница и т.н. Нашите разсъждения са хипотетични, но все пак обичайната практика за подобни професии през онази епоха позволява да мислим в тази посока. В България, впрочем във „византийски маниер“, занаятчиите са обозначавани като „технитари“ или „художници“. Ако става дума конкретно за строителите, те са имали авторитет в обществото и добри доходи. В писмените паметници за тях се използват понятия като „миханикос“ (архитект с теоретична подготовка), „архитектон“ (строител-инженер), „майстор“, „протомайстор“ и аналогичното на него „икодомос“ (ръководител на строители, архитект в общия смисъл на думата), „технитис“ (за квалифицираните работници и занаятчии), както и конкретни названия за каменоделци, резбари, общи работници и т.н.²⁴

Вероятно след обособяването си от централната власт в Търново Шишман е положил усилия да укрепи градовете и крепостите на своето „царство“ предвид заплахата от Сърбия и Унгария, а и от страна на цар Смилец. За тази цел са му били необходими специалисти, и то при ограничени възможности да бъдат осигурени собствени майстори или пък да бъдат привлечени такива от съседните държави. При отдалечеността и на Византия, има логика Шишман да е търсил майстори от други места²⁵, вкл. гърци от дунавските и черноморски градове под сюзеренитета на „Златната Орда“ (Вичина, Килия, Белград/Акерман и др.). Прибавяме тази наглед необичайна възможност предвид добрите отношения на Шишман с татарския хан Ногай²⁶. Във всеки случай, независимо от своята гръцка кръв по баща, по нищо не личи св. Ромил да се е чувствал „ромей“ и да имал каквато и да било връзка с Византия и нейните големи центрове Константинопол и Солун.

Света гора Търновска

Идването на Райко (Руско), бъдещият Роман (Ромил), в столицата Търново може да се отнесе не по-късно от 1330 г. От житието му знаем, че той прекарва в града „няколко години“²⁷, след което заминава за Парория. Известно е, че св. Григорий Синаит се установява окончателно в

²⁴ Оустерхаут, Р. Византийские строители. Киев — Москва, 2005. 52—57.

²⁵ Знаем например, че в Сърбия са работили майстори от Византия, както и от адриатическите градове — *Историја српског народа*, I. Београд, 1981, с. 389 сл. (В. Джурич).

²⁶ Павлов, Пл. Монголо-татари на българска военна служба в началото на XIV в. — Военноисторически сборник, 1987, кн. 2, 112—120.

²⁷ Сырку, П. Житие, с. 7.

Странджа около 1333—1334 г.²⁸ Всичко това показва, че Ромил би следвало да е роден наистина не по-късно от 1310—1315 г. Когато побягва към Търново, той е мъж „за женене“, силен и здрав, както личи от коментирания по-горе моменти в житието му.

Идвайки в Търново, младежът става послушник в прочутия по онова време манастир „Св. Богородица Одигитрия“, който след османското завоевание престава да съществува. Без да преразказваме тази част от житието, ще обърнем внимание на някои детайли. Още П. Сирку отбелязва не без изненада, че манастирът „Св. Богородица“, както излиза от Житието на св. Ромил, е бил в чертите на самата столица²⁹. Казано по друг начин, създава се впечатлението, че прочутата обител е била едновременно и в града, и извън него! До скоро нейното местоположение оставаше неизвестно, но през лятото на 2014 г. археологът Хитко Вачев със своя екип започна проучването на неизвестен по-рано манастирски храм в югоизточната периферия на т.нар. Френкхисар³⁰. Независимо, че разкопките са в началния си етап, откритите артефакти, гробници и особеностите на храма дават основание да се допуска, че именно това е манастирът „Св. Богородица Одигитрия“ — обител, за която се споменава и в житието на св. Теодосий Търновски. Нещо повече, там тази обител буквално се поставя в пределите на търновската Света гора: „... много знаменития манастир на Всеславната Дева и Богородица Христова Майка, засели се там [в местността], която и до днес даже се нарича с обичайното име Света гора...“³¹. В Похвално слово за св. Патриарх Евтимий от Григорий Цамблак се споменава „... храм на Приснодевата Христова Майка и Богородица“, но без да се използва името Света гора³².

²⁸ Николов, М. Исихазмът, с. 79.

²⁹ Сырку, П. Житие, с. XXV от предисловието.

³⁰ Срв. Александрова, С. Неизвестна средновековна църква в старата столица разкри Хитко Вачев. — в. Борба, 15.09.2014: <http://www.borbabg.com/?action=news&news=37351>; Нови открития за значимостта на Търново през Средновековието. — <http://www.vesti.bg/bulgaria/novi-otkritiia-za-znachimostta-na-tyrnovo-v-srednovekovieto-6024401>; Представяне на резултатите от разкопките от Х. Вачев в телевизионното предаване „Час по България“ от 26.12.2014: <http://www.skat.bg/products.php?type=10&genre=7942>

³¹ Житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист Константинополски (превод и ком. Ив. Марчевски). Велико Търново, 1995, с. 8, 35—36; Кенанов, Д. Крилатият въздухоходец, с. 116; Харалампиев, Ив. Патриарх Калист — Житие на преп. Теодосий Търновски. — Търновски писмена, кн. 5 (2013), 142—143.

³² Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, 188—189.

Пребиваването на св. Ромил в този манастир според нас отново повдига въпроса как и къде следва да бъде локализирана търновската Света гора. В българския превод на житието е казано: „Знаят близките до мястото жители на споменатия град Търново близката планина — защото до Търново лежи планина, наричана с местното име Устие, и един хълм в предградието, назоваван и той от древно време Света гора, в която живееха, а и днес живеят множество иноци...“. За престарелите и болни монаси, живеещи извън манастира, Добро-Роман ловял риба, приготвял ястия и тайно я оставял през нощта пред килиите на монасите³³.

Днешната идентификация на хълма Света гора най-вероятно е дело на възрожденската интелигенция от XIX в.³⁴, въпреки че за нейното място е имало спомен в продължение на векове. Предвид топографията на Търново и мястото на проучвания от Х. Вачев средновековен манастир възниква въпросът дали под „Света гора“ не се разбира масивът, образуван от т.нар. Девинград (тур. Къз-хисар), Арбанаси, т.нар. Гарга баир северно от хълма Царевец и може би поречието на Янтра с манастирите „Св. Троица“ и „Св. Преображение“? Съответно, височините на днешната търновска Света гора да са нейното продължение на юг — югозапад до „планината“ Устие, както и досега се нарича проломът на р. Янтра от юг — там, където днес минават жп линията и автомобилният път в посока на проходите Шипка и Хаинбоаз? Издателите на „Похвално слово за Евтимий“ основателно обръщат внимание, че описаната от Григорий Цамблак местност не отговаря на днешната представа за местоположението на Света гора, а по-скоро на местността Ксилифор. Имат се предвид поясненията за „обилно изтичащи води“, „злака“, усойни места и т.н.³⁵

Изглежда логично, живеейки в манастира „Св. Богородица“, приеман като част от периферията на Света гора в „предградието“ (т.е. в местността „преди крепостта“), младият монах „Добро-Роман“ да е контактувал със „старците“ от другия бряг на реката. В такъв случай техните „килии“ са били в най-източното подножие на Девинград и, следвайки извивката на Янтра, на юг и юго-запад. Струва си да се зададе въпросът и за името на Девинград — дали идва от тракийското „дева“/„дава“ (град), преосмислено в контекста на българския славянски език, или от онова на „Светата Дева“ — Богородица? Струва си най-малкото тези въпроси да бъдат поставени, въпреки трудността да им се дадат категорични отговори.

³³ Сырку, П. Житие, с. 5.

³⁴ Пътеводител на град Велико Търново и околността му. Велико Търново, 1907, 4—5.

³⁵ Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово, с. 189 — бел. 57.

Парория, „Загория“ и Света гора Атонска

Този период от живота на св. Ромил е сравнително добре познат, особено пребиваването му в Парория, както и на взаимоотношенията му с неговия „старец“, неизвестен по име, с неговия събрат Иларион, с ученика му Григорий Доброписец, и т.н. Ще отбележим, макар и мимоходом, че в моменти на опасност или други причини монахът Ромил търси убежище и духовен пристан не във Византия, а в „Загория“/„Загора“, както е наречена неведнъж житието му България или, казано още по-точно, територията на българската държава. Нещо повече, няма съмнение, че под това наименование в конкретен план се разбира столицата Търново с нейните околности. Това става, както изглежда, три или четири пъти в периода 1348—1352 г. Загадка остава и къде се е намирала местността „Монкре“/„Мокре“³⁶, която според Григорий Доброписец е била на един ден път от Търново. Примамливо е „Монкре“/„Мокре“ да се свърже с Мокрен и Мокренския проход в Сливенско, но това е в противоречие с указанието за един път разстояние от Търново според възможностите за придвижване през онази епоха. Основателно е допускането, че „големият глад“ и недоимък в Парория, а и в българските земи в по-широк смисъл, могат да бъдат свързани и с чумната пандемия от 1347—1348 г.³⁷

Една от големите загадки, свързани със св. Ромил, е за отношенията му със св. Теодосий Търновски. За В. Киселков и други автори този въпрос се решава с отъждествяването на светеца със св. Роман Търновски, най-близкият събрат на Теодосий. Анализът на изворите показва обаче, че става дума за две свършено различни личности³⁸. Изключено е двамата, дори тримата български монаси — Теодосий, Роман Търновски и Ромил Видински, да не са се познавали помежду си. Както изглежда, пребиваването на Теодосий и Ромил в манастира „Св. Богородица Одигитрия“ в Търново не съвпада по време. В Парория обаче те се озовават приблизително по едно и също време, като остават там в продължение на много години. Още нещо, и двамата са родом от Видин или Видинско, като Теодосий е по-възрастен от Ромил с около 10—15 години. Българите, ученици на св. Григорий Синаит в Парория, са били вероятно не повече от двайсетина души, което също следва да се има предвид. Отсъствието дори и на най-бегло споменаване на Роман / Ромил в Житието на св.

³⁶ Сырку, П. Житие, с. 12, 18, 49.

³⁷ Николов, М. Исихазмът, 63—67.

³⁸ Гонис, Д. Св. Ромил, *passim*; Павлов, Пл., Хр. Темелски. Българи светци. С., 2010, 118—119, 121.

Теодосий от патриарх Калист може да се обясни с това, че той е бил помлад от тях и на „по-ниска“ позиция от гледна точка на неписаната йерархия на исихастското братство. Докато Роман/Ромил е ученик на своя злонаправ „старец“, Теодосий е един от най-близките хора на св. Григорий Синаит и е виждан от братството като негов приемник. Това прави необяснимо отсъствието на св. Теодосий от Житието на св. Ромил.

Прави впечатление, че при своите „бягства“ в „Загория“ и „Монкре“ Ромил и неговият събрат Иларион като че ли съзнателно избягват създадената от св. Теодосий обител в Кефаларево/Килифарево³⁹, въпреки че са в непосредствена близост до нея. Така ли е било в действителност или пък Григорий Доброписец е неосведомен? При положение, че той самият е идвал в „Загория“ заедно със св. Ромил това изглежда невъзможно. Да се даде приемливо обяснение на тази странна ситуация е трудно, но си струва да се запитаме дали между двамата духовни водачи не е имало някакво несъгласие? Или пък такова се е появило в някакъв по-късен момент, поради което Григорий Доброписец е предпочел да премълчи за отношенията между Ромил и Теодосий?

Такива въпроси възникват и във връзка с отиването на св. Ромил на Света гора Атонска. Отначало той се установява при скита „Мелана“/„Черна“ или, както вече стана дума, в ареала на Велика Лавра „Св. Атанасий“⁴⁰. Това се е случило нейде в началото на 50-те години на XIV в., когато в тази „матерна“ за атонско монашество обител през първата половина на същото столетие е имало цяла общност и дори преводаческа „школа“ от български монаси: Йоан, Йосиф, Закхей Философ, наречен и „Загорянин“, и др.⁴¹ Поне някои от тях към времето, в което Ромил отива в Мелана/Черна, са били живи. Заедно или отделно от тях, но непременно трябва „да броим“ и великият църковен композитор и певец св. Йоан Кукузел. „Ангелогласният“ българин прекарва последните над десет години от живота си именно във Велика Лавра (отпреди 1355 г. до смъртта си, която е поставяна през 1360 г.)⁴², т.е. двамата със св. Ромил живеят в непосредствена близост в продължение на много години. През посочената

³⁹ Киселков, В. Житието на св. Теодосий Търновски като исторически извор. С., 1929; Теодосиеви четения (Сб. изследвания). Под ред. на Д. Кенанов. Велико Търново, 2006; Старобългарска литература, с. 246 (Д. Караджова).

⁴⁰ Срв. и Божилов, Ив. Българското общество, с. 151. За Великата лавра във византийската епоха вж. най-общо Oxford Dictionary of Byzantium, II. Oxford, 1991, 1190—1191 (Al. Kazhdan, A. M. Talbot).

⁴¹ Старобългарска литература, с. 201, 233, 236 (Д. Петканова).

⁴² Кой кой е, 329—330 (Й. Андреев).

по-горе 1355 г. на посещение във Великата Лавра идва св. патриарх Калист, който специално се среща с Кукузел. Нужно ли е да припомним, че Калист е също парорийски монах и ученик на св. Григорий Синаит, с когото св. Ромил е невъзможно да не се е познавал, и то в продължение на десетина години?!

С това не свършват „загадките“ около потенциалните връзки на видинския монах с други видни личности! Във Великата Лавра е пребивавал св. Филотей Кокинос, неин игумен преди 1347 г. Между двата си понтификата като константинополски („вселенски“) патриарх, т.е. от 1354 до 1364 г. той отново пребивава в Лаврата⁴³. В периода 1365—1371 г. на Атон е бъдещият патриарх св. Евтимий Търновски, най-близкият ученик на св. Теодосий, близък и до св. Филотей Кокинос. Голяма част от това време Евтимий прекарва именно във Великата Лавра „Св. Атанасий“, където се запознава с трудовете на посочените по-горе „старци“ българи⁴⁴. С други думи, Евтимий и Ромил са живели най-малкото няколко години близо един до друг, но и в случая нямаме абсолютно никакви известия те да са се срещали, да се познавали и да си сътрудничили.

Как можем да си обясним удивителното мълчание на Григорий Доброписец за всичко това? Това мълчание в никакъв случай не се дължи на неосведоменост. Макар и с цялата възможна предпазливост, бихме предложили следното обяснение — Григорий Доброписец се стреми да покаже своя герой като образец за исихастки монах, като човек, чужд на всякакво тщеславие, търсещ пълно уединение, посветил се изцяло на Бога. По тази причина авторът навярно напълно съзнателно премълчава десетки имена, вкл. на най-видни личности, с които светецът се е познавал и просто е неправдоподобно да е нямал абсолютно никакви контакти... Григорий Доброписец „капсулира“ своя учител в рамките на един особен „свят“, в който няма място за много хора, пък били те и видни духовни учители, владетели и аристократи. С такива личности св. Ромил е контактувал в България, на Атон, в Авлонското княжество и т.нар. Моравска Сърбия, но те не намират никакво място в житието, написано от Григорий Доброписец. В този смисъл Ромил изпъква като пълен последовател на своя учител св. Григорий Синаит, като се отличава малко или много от

⁴³ Laurent V. Philothée Kokkinos. — Dictionnaire de theologie catholique. Paris, 1935, t. XII, 2, 1498—1509. Повече за бележития патриарх в: Дунаев, А. Г. С. С. Хоружий. Материали по греческой патрологии. Москва, 2004: <http://www.danuvius.orthodoxy.ru/Kokkin.htm>

⁴⁴ Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово, Иванова, Кл. Патриарх Евтимий. С., 1986, 50—54.

т.нар. паламити (последователите на св. Григорий Палама), а дори и от такъв „синаит“, какъвто е св. Теодосий Търновски. В крайна сметка, може само да се съжاليا, че независимо от таланта на Григорий Доброписец, сме лишени от сведения с неоценима стойност. Надали може да има съмнение, че св. Ромил Видински е възприеман като авторитетен духовен водач още през петдесетте-шестдесетте години на XIV в., т.е. във времето, когато е на Атон. Това личи и от една приписка върху Славянския кодекс № 8, съхраняван в Националната библиотека в Париж — показателно е, че неговият ученик Дионисий го нарича „... нашият отец и господар кир Ромил старец...“⁴⁵.

Авлона

Драматичните събития след битката при Черномен (26 септември 1371 г.) принуждават св. Ромил с част от своите ученици да търси ново убежище. Този път той не бяга в „Загория“ (Търновска България), което явно е било невъзможно поради турските нашествия. Бъдещият светец и хората му се озовават в най-южните предели на полуразпадналото се Сръбско царство, по-точно в княжеството с център Авлона/Валона (дн. Вльора, Албания). Адриатическият град в предходните десетилетия е управляван по волята на цар Стефан Душан от неговия шурей деспот Йоан Асен Комнин⁴⁶, брат на царица Елена и българския цар Иван Александър. Йоан Комнин Асен умира около 1363 г., най-вероятно по време на чумна епидемия. Той е наследен от сина си Йоан Александър Комнин (загинал през 1371 г. в битката при Черномен), а след 1371 г. — от сестра му, известна само с фамилното име Комнина. На следващата година тя се омъжва за зетския владетел Балша II (починал през 1385 г.)⁴⁷. Какви връзки е имал св. Ромил с тези видни личности обаче няма сведения, най-малкото, ако ги има, такива не са издирени. Струва си да се запитаме дали в отиването му в Авлонското княжество не следва да търсим някаква, макар и косвена, българска и „търновска“ връзка?

По време на пребиваването на св. Ромил в Авлона при него идват мнозина атонски монаси, независимо от отдалечеността на мястото. На проповедите, които е изнасял светецът, често присъствали и светски лица. Пребиваването на св. Ромил и неговите ученици в района на Авлона несъмнено се нуждае от конкретни проучвания, вкл. и археологически.

⁴⁵ Гонис, Д. Св. Ромил, 109—110.

⁴⁶ Божилов, Ив. Фамилията на Асеновци, 178—184; Кой кой е, 328—329 (Й. Андреев); Николов-Зиков, П. Династията на Страцимировци. С., 2012, 90—97.

⁴⁷ Николов-Зиков, П. Династията, 98—101 и посочената литература.

Раваница и т.нар. Синаити

Предвид растящата несигурност в Авлонското княжество св. Ромил напуска албанските земи, като се насочва към т.нар. Моравска Сърбия на княз Лазар Хребелянович (1371—1389). Според българския превод на житието самият Бог на сън дава знак на светеца да замине за Сърбия. В гръцкия текст Григорий Доброписец смътно отбелязва, че св. Ромил бил посъветван да направи това от някакъв неизвестен по име „старец“ от Константинопол след размяна на писма. Както четем в житието, „... напусна Авлона и отиде в Сръбската земя заедно със своите ученици в мястото, наречено Раваница... и създаде селение...“⁴⁸.

Манастирът „Свето Възнесение Господне“ е изграден от княз Лазар като негова задужбина за няколко години, като е завършен през 1381 или 1382 г. Съвсем доскоро, в периода 1375—1380 г., патриарх на Печ и сръбските земи е българинът Ефрем⁴⁹. Той вероятно е принуден да напусне патриаршеския престол, но е наследен от своя ученик Спиридон (1380—1389). Не е изключено св. Ромил и неговите ученици да са се установили в Раваница по препоръка на някой от тези двама архиереи. Впрочем, връзка между св. Ромил и Сърбия може да е била установена още при патриарх Сава IV (1354—1375), който също подкрепя исихазма и неговите последователи⁵⁰. От познатите ни извори не става ясно дали строежът на манас-

⁴⁸ Сырку, П. Житие, с. 33; Halkin, P. Un ermite, 142—144; Gregory of Constantinople. The Life, 46—47.

⁴⁹ Трифуновић, Дж. Житие св. патријарха Јефрема од епископа Марка. — Анали Филолошког факултета, 7. Београд, 1967, 67—73; Пурковић, М. Српски патријарси Средњега века. Диселдорф, 1976, 101—115; Павлов, Пл., В. Грудков. Призвани да просият... (Жития на св. патриарх Йоаким I Търновски, св. Исаия Серски и св. патриарх Ефрем Печки). Велико Търново, 1999, с. 55 сл.

⁵⁰ Пурковић, М. Српски патријарси, 69—100. Сава дълги години е игумен на Хилендарския манастир на Света гора Атонска и е не е изключено да се е познавал със св. Ромил. Впрочем, съществува напълно реалната възможност не само Ефрем, но и Сава IV, Спиридон и Йоаникий (първият сръбски патриарх, 1338/1346—1354) да са от български произход. Подобна ситуация не е „сензационна“, тъй като Сръбското царство на Стефан Душан владее области с компактно българско население, а в състава на Печката патриаршия влизат и български епархии. Наред с това не бива да забравяме присъствието на българи в средите на сръбската аристокрация и в самия владетелски дом. Срв. Павлов, Пл. Забравени и неразбрани (Събития и личности от българското Средновековие). С., 2010, 236—242.

тира предхожда идването на св. Ромил или обратно. Според нас си заслужава да се помисли дали създаването на княжеската обител не е в пряка връзка с пристигането на голямата група монаси исихасти, водени от прочут учител. С други думи, княз Лазар оценява пристигането на „старец“ от ранга на св. Ромил по достойнство. Съвсем естествено той следва примера на предишното поколение български и сръбски владетели — цар Иван Александър и цар Стефан Душан.

Св. Ромил Видински умира на 16 януари, но за годината на неговата смърт между учените съществуват различия. Това със сигурност става след 1381, най-вероятно към 1385 г.⁵¹ Пещерата, в която е пребивавал светецът, е съществувала до ново време. Гробът му е в притвора на храма в манастира „Раваница“⁵², където през 1390/1391 г. са пренесени мощите на св. княз Лазар⁵³.

Раваница се превръща в поредното място за контакти между български, византийски и сръбски исихасти. Не знаем колко са били учениците на св. Ромил, но сред тях е бил и самият Григорий Доброписец. В сръбската традиция този монах и книжовник е наричан „Григорий Синаит Млади“ и е възприеман като създател на манастира „Горняк“. Там се пазят свети мощи, за които се вярва, че са негови⁵⁴. По всяка вероятност става дума за монашеска легенда, създадена значително по-късно. Нека припомним, че в самия надслов на житието самият Григорий Доброписец изрично сочи Мелана като място, където е пребивавал и е написал своята творба.

Възможна връзка със св. Ромил и неговите ученици се приема и за загадъчния светец Роман (известен и като „Роман Синаит“), чиито мощи се пазят в манастира при с. Джунис, недалече от Крушевац⁵⁵. Нека припомним, че Крушевац/Крушевец, град, който е бил населен основно с българи (такова е самосъзнанието на населението на Поморавието до завладяването му от Сърбия през 1878 г.), е столицата на княз Лазар. С други думи, светецът българин и неговите ученици попадат отново в доминираща българска етнокултурна среда. Още един интересен въпрос — дали мощите на въпросния „Роман Синаит“, пазени и днес в посочения манастир, не са на самия св. Ромил Видински — Роман или „Добрия Роман“? Съзнаваме, че това твърде смело предположение се нуждае от

⁵¹ Кой кой е, с. 580 (Й. Андреев); Старобългарска литература, с. 435 (Кл. Иванова).

⁵² Павловић, Л. *Култови лица*, 116—117.

⁵³ Пак там, 195—196.

⁵⁴ Пак там, 196—197.

⁵⁵ Пак там, 199—200.

обстойна и внимателна проверка, която излиза извън задачите на настоящата студия.

Друг по-изявен ученик на св. Ромил със сигурност е т.нар. „Първи Непознат Раваничанин“, автор на синаксарното житие на св. княз Лазар — едно от най-ранните произведения за прочутия владетел на Моравска Сърбия⁵⁶. Така или иначе, Синаитовият „модел“ на монашеска общност от исихастки тип, създаден на българо-византийската граница в Парория, е пренесен от св. Ромил Видински и неговите български, сръбски и византийски ученици в Моравска Сърбия. Това става с категоричната подкрепа на княз Лазар, а със сигурност и на Печката патриаршия.

В по-късната сръбска традиция се появява група светци, които в паметници от XVII в. нататък са известни — и поотделно, и като общност, с името „Синаити“. Първият от тях неизменно е самият св. Ромил Видински, наричан и св. Ромил Синаит. Как е възникнало това прозвище няма ясен отговор, още повече че св. Ромил никога не е ходил на Синай, а и никъде в неговото житие — и в гръцкия, и в българския текст, не е наричан с такова прозвище. Знае се, че на Синай, в прочутия манастир „Света Екатерина“ през XIV в. е имало български и сръбски монаси⁵⁷, но нямаме основание да смятаме, че братството в Раваница има пряка връзка с това присъствие. Прави впечатление, че в известния „Атонски патерик“, издаден през 1896 г. като обобщение на гръцки, български, сръбски, руски и други агиографски паметници, светецът изрично е представен като „... преподобният Ромил, ученикът на Свети Григорий Синаит...“⁵⁸. Ако такава практика е имало и в по-ранни текстове, обяснението за появата на термина „Синаити“ става ясно — както самият св. Ромил, така и неговите ученици са възприемани като последователи на св. Григорий Синаит, а не като монаси, пребивавали в манастирите на Синайския полуостров.

Известни са имената на редица „Синаити“ (споменатите Григорий Синаит Млади и Роман, както и Данило, Мартирий, Нестор, Сисой, Зосим, Андрей, Йов, Йоша), като има и трима, чиито лични имена остават неизвестни. Знаят се и местата, където се пазят техните мощи — църкви и манастирски храмове, свързани по един или друг начин с манастира

⁵⁶ Рочкомановић, А. Лик кнеза Лазара у списима о Косовском боју. Ниш, 1998, 14—15, 33—35.

⁵⁷ Сперанский, М. Н. Славянская письменность XI—XIV вв. на Синае и в Палестине. — Известия Отделения русского языка и словесности, т. 32, 1927, с. 67 сл.; Старобългарска литература, 451—452 (А. Милтенова).

⁵⁸ Жития святых, просиявших на Святой Горе Афон. Минск, 2003, 116—117.

„Раваница“⁵⁹. Сръбската писмена традиция, както и местните предания, не оставят съмнение, че в голямата си част въпросните „синаити“ са ученици и последователи на св. Ромил Видински. Това показва, че общността в Раваница е била значима и е оставила следи, които по силата на ред исторически обстоятелства се оказват много по-трайни от онези от Парория и Кефаларево/Килифарево. Това обстоятелство задължава историческата и археологическа наука да проучи още по-задълбочено наследството на изтъкнатия исихастки учител св. Ромил Видински.

⁵⁹ Павловић, Л. *Култови лица*, 196—202; Amfilohije, *jeromonah*. Sinaiti i njihov značaj u životu Srbije XIV i XV veka. u: *Manastir Ravanica 1381—1981*. Beograd, 1981; Пилиповић, Р. Свети Синаити средњовековне Србије. — <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/1074/tekst/pricasnici-netvarne-svetlosti-u-tami-istorijskog-pada/>